

5. STYLISTICKÉ FAKTORY

Stylistické faktory, které měly vliv na slovosled ve staroslověněštině a v jazyce srbských a bulharských památek z 12.–13. století, bychom mohli rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvoří objektivní stylistické faktory. V období staroslověněštině existovala totiž stylově funkční potřeba odlišit staroslověněštinu jakožto útvar spisovný, stylově vysoký, od běžně mluvené řeči, s níž staroslověněština vytvářela komplexní, stylově diferencovanou jazykovou realitu (Večerka 1980: 90). Bylo tomu tak i se spisovným církevněslovanským jazykem v pozdějším zkoumaném období. Staroslověněština jakožto jazyk s prestižně společenskou funkcí (jazyk bohoslužby), jako jazyk literatury a oficiálního písemnictví vůbec měla vyhovět – a to už v době svého formování – náročným komunikativním úkolům. Přitom docházelo mj. i k přejímání cizích slov, napodobování cizích konstrukcí, ke změně frekvenčního indexu některých prostředků v projevech. Tím vznikaly zčásti specificky spisovné výrazové prostředky, jejichž užití bylo závazné i pro tvůrce textů nepřeložených a opisovače rukopisů (Kurz 1972c: 16); rovněž tyto tendence přetrvávají dále v pozdějším jazyce. Tím bychom si mohli vysvětlit např. výskyt pro slovanštinu méně obvyklých konstrukcí, které vytvářely stylistickou figuru *hyperbaton* jak ve staroslověněštině, tak i v pozdějších památkách. V kapitole o tendenci ke kontaktní posloupnosti větných členů jsme již uvedli, že jsme se setkali s případy, kdy byl slovosled v takových sekvencích (nejčastěji v atributivních syntagmatech) změněn ve prospěch členské sounáležitosti, ale registrovali jsme i takové případy, kdy této figury bylo použito v některé památce ze středobulharského období, aniž by byla přítomna ve starších památkách (v řeckém originálu však existovala).

Lk 19:16

Мар. придетъ же прѣвѣты гла. ги. мѣнась твоѣ придѣла десѣть мѣнась.

5. Stylistické faktory

Dobrejš., Dobrom., Vrač., Ban. **приде же прѣвѣты гл҃ж. г҃и. манаѣь твоѣ .і. .і. придеѣла манаѣь.** (za NTG κύριε, η μνᾶ σου δέκα προσηργάσατο μνᾶς)

Zajímavé je, že této figury nebylo v pozdějších památkách použito tehdy, když nebyla přítomna v řečtině, což by mohlo svědčit o tom, že takový příznakový pořádek slov byl pocíťován jako archaický, nebyl aktivně používán, ale ve sledovaných textech přetrvával díky tradici.

Pravděpodobně stylistickými potřebami, jak se domnívá Večerka, by bylo také možno objasnit výše zmíněnou (kapitola o postpozici determinantů) takřka absolutní převahu postpozice kongruentních posesivních zájmen ve staroslověnských evangeliích, která přetrvává i v pozdějších evangelních prepisech²¹ a která zjevně živému úzu zcela neodpovídala, jak dokládá stav v textech jiných žánrů a zejména v památkách originálních (Večerka 1980).

Podobně i připuštění antepozice u neshodných přívlasků genitivních neslo zřejmě stylově knižní příznak.

Mt 27:29

Mar., Dobrejš., Mir., Vrač. **и съплетеше вѣнецъ отъ тръниѣ възложиша на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.** (za NTG στέφανον ἐξ ἄκανθῶν)

Ban. **исъплетше ѿ тръниѣ вѣнецъ. Възложишѣ на главѣ его. и тръсть въ десницѣ его.**

O tom, že prepozice neshodného atributu nebyla obvyklá a stylově bezpříznaková, svědčí i fakt, že ve sledovaných památkách nebyly prováděny slovosledné změny (až na jediný případ v Miroslavově evangeliu Lk 6:49) ve prospěch slovosledného modelu *determinující člen*^{neshodný genitivní atribut} – *determinovaný člen*, jelikož v řeckém originálu bylo pořadí členů tohoto syntagmatu opačné.

Za subjektivní stylistický faktor, tj. za znak autorského stylu působícího na slovosled ve sledovaných památkách, bychom mohli považovat intenci výrazově disimilovat text, vyhnout se opakování stejných nebo podobných prostředků, schémat a typů v blízkém sousedství, eliminovat vyjadřovací monotónnost a stereotypnost lexikální i syntaktickou, což patřilo zjevně ke znakům poetiky především cyrilometodějské literární školy (Večerka 1980: 90). Tím vysvětlujeme porušení

21 To se nejvýrazněji projevuje v Banickém a Vračanském evangeliu, v menší míře pak v evangeliu Dobrejšově. Pokud jde o pozice kongruentních posesivních zájmen, je zvláštní, že se tato evangelia ukazují jako texty značně konzervativní, ale při zkoumání postavení přídavných jmen ve funkci kongruentního atributu (tj. ve stejné funkci, kterou plní i přívlaskňovací zájmena) zjistíme, že právě v nich se nejvíce odrážejí novější tendence.

syntaktického paralelismu, tj. používání co do své struktury identických konstrukcí v bezprostřední blízkosti. Tento jev jsme v evangelních přepisech pozorovali dosti často. O takovýchto případech bychom však nemohli tvrdit s naprostou jistotou, že byly vždy způsobeny vlivem stylistických faktorů, protože slovosledné změny by se daly interpretovat i jako důsledek vlivu faktorů gramatických nebo aktuálního větného členění. Např. v Mt 15:33 bychom mohli chápat provedenou slovoslednou změnu jako snahu vyhnout se monotónnosti textu tím, že syntaktický paralelismus (**ХЛѢБЪ ТОЛИКО – НАРОДА ТОЛИКА**) byl porušen, ale dosti pravděpodobné je, že se projevuje progresivní tendence klást determinant před určovaný element, která postupně začala pronikat i do psaného jazyka:

Mt 15: 33

Dobrejš., Mir., Grig., Ban. **І ГЛШЖ ЕМОУ ОУЧЕНИЦИ. ЪТЪ КЖДОУ НАМЪ ВЪ ПОУСТѢ МѢСТѢ ХЛѢБЪ ТОЛИКО. НАСЪТИТИ НАРОДА ТОЛИКА**. (za NTG $\rho\acute{o}\theta\epsilon\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \epsilon\nu\ \epsilon\rho\eta\mu\acute{\iota}\alpha\ \acute{\alpha}\rho\tau\omicron\iota\ \tau\omicron\sigma\omicron\upsilon\tau\omicron\iota\ \acute{\omega}\sigma\tau\epsilon\ \chi\omicron\rho\tau\acute{\alpha}\sigma\alpha\iota\ \acute{\omicron}\chi\lambda\omicron\nu\ \tau\omicron\sigma\omicron\upsilon\tau\omicron\nu$)

Mar., Vrač. **І ГЛШЖ ЕМОУ ОУЧЕНИЦИ. ОТЪ КЖДѢ ВЪЗЬМЕМЪ НА ПОУСТѢ МѢСТѢ ХЛѢБЪ. НАСЪТИТИ ТОЛИКО НАРОДА**.

O některých slovosledných odchylkách mohla konečně rozhodnout i hotová jazyková kliše (Horálek 1954: 224)²²; v některých verších byl slovosled změněn bez zřejmého důvodu, přitom nejčastější byla změna pozice slov, která mají stejnou syntaktickou funkci ve větě.

Lk 16:26

Mar., Kjust., Dobrom. **І НАДЪ ВЪСѢМИ СИМИ. МЕЖДЮ НАМИ И ВАМИ. ПРОПАДЪ ВЕЛИѢ ОУТВРЪДИ СѦ**. (za NTG $\mu\epsilon\tau\alpha\xi\acute{\upsilon}\ \eta\mu\acute{\omega}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\upsilon}\mu\acute{\omega}\nu$)

Vrač. **І НАДЪ ВЪСѢМИ СИМИ. МЕЖДЮ ВАМИ И НАМИ. ПРОПАДЪ ВЕЛИѢ ОУТВРЪДИ СѦ**.

Mt 25:9

Mar., Mir., Ban. **ОТВѢШТАША ЖЕ МЖДРЪИѦ ГЛШШТА. ЕДА КАКО НЕ ДОСТАНЕТЪ НАМЪ И ВАМЪ. ІДѢТЕ ЖЕ ПАЧЕ КЪ ПРОДАЖЦИМЪ И КОУПИТЕ СЕБѢ**. (za NTG $\mu\acute{\iota}\rho\omicron\tau\epsilon\ \omicron\upsilon\delta\ \mu\acute{\eta}\ \acute{\alpha}\rho\kappa\acute{\epsilon}\sigma\eta\ \eta\mu\acute{\iota}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\upsilon}\mu\acute{\iota}\nu$)

Dobrejš., Grig., Vrač. **ЪВѢЩАШЖ ЖЕ МЖДРЪИѦ ГЛШШТА. ЕДА КАКО НЕДОСТАНЕТЪ ВАМЪ И НАМЪ. НЖ ІДѢТЕ ПАЧЕ КЪ ПРОДАЖЦИМЪ И КОУПИТЕ СЕБѢ**.

V některých případech jde o slova, která jsou v evangelním textu velmi frekventovaná a jsou pro něj typická – užívají se převážně v biblickém kontextu (**кънижници и фарисеи; постъ и молитва; огнь и жюпелъ**). Bylo zajímavé sledo-

²² V takovýchto případech bychom však mohli připustit, že tyto změny byly způsobeny individuálním rozhodnutím opisovače.

5. Stylistické faktory

vat, jestli všechna tato slovní spojení mají v některé ze sledovaných památek stejný slovosled. U těchto slovních spojení jsme nepozorovali důslednost v prosazení nějakého jednotného slovosledného modelu, na rozdíl např. od „úvodních formulí“, o kterých jsme psali v kapitole o postavení verba finita. Tyto změny ostatně nebyly tak početné, byly spíše sporadické a staroslověnský text i ostatní texty se většinou přidržovaly řecké předlohy.

Mt 16:21

Mar., Dobřejš., Grig., Mir. **ѣко подоваатъ емоу ити вѣлмъ. ѿ мѣного пострадати отъ старецъ. ѿ архирен. ѿ книжъникъ. ѿ оубъеноу быти. и трети днь вѣстати.** (za NTG ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων)

Ban. **ѿко пѣдоваѣтъ кмѣ ити вѣрсамъ. и много пострадати ѿ старецъ. и книжъникъ архирен. и оубъикѣ быти и трети днь вѣстанжти.**

Mt 23:25

Mar., Mir., Ban. **горе вамъ кънижъници и фарисеи впокрити.** (za NTG οὐρα ἔμσον, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ἔποκριτὰ)

Grig. **горе вамъ фарисене книжъници впокрыти.**

Mt 17:21

Mar., Mir., Grig., Vrač., Ban. **родъ же съ не исходитъ тѣкмо молитвоуж и постомъ.**

Dobřejš. **родже сен не исходить тѣкмо постомъ и матвоуж.**

Lk 17:29

Mar., Dobřejš., Dobrom. **въ нже днь изиде лотъ. отъ содомлѣнь одъжди жюпелъ и огнь съ невсе. ѿ погоуби вѣса.**

Kjust. **въ нже днь изиде лотъ. ѿ содомъ. ѿдъжди же камень горлицъ. и огнь жеупелъ сневсе. и погоуби вѣсѣх.** (za NTG ἔβρεξεν πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ)

Je zajímavé, že v některých případech se od řecké předlohy liší i nejstarší sledovaná památka:

Mk 5:5

Mar., Dobřejš., Ban. **и въ-инж днь и ноштъ. въ гробѣхъ и въ горѣхъ вѣ. выпни и тлѣкы са каменнемъ.**

NTG καὶ διὰ παντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας

Lk 2:37

Mar., Dobřejš., Ban. **и та вѣдова до осми десатъ и четъыр лѣтъ. ѣже не охощааше постомъ и молитвами. слоужашти днь и ноштъ.**

NTG λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν

Název evangelia	Počet slovosledných změn vyvolaných stylistickými potřebami
Mar.	2
Dobřejš.	4
Mir.	1
Grig.	1
Kjust.	1
Dobrom.	1
Vrač.	4
Ban.	5
Celkový počet	19